

Retrospektywna ocena roli funduszy unii europejskiej w rozwoju innowacji i wiedzy na przykładzie województw Polski Wschodniej – perspektywy na lata 2007 – 2013.

Aneta Sokół¹

Streszczenie

Współcześnie w literaturze zarówno teoretycy, jak i praktycy podejmują rozważania obejmujące zagadnienia dotyczące znaczenia innowacji i wiedzy we współczesnym rozwoju społeczno-gospodarczym krajów, wskazując na ich nadrzędną rolę w stosunku do klasycznych zasobów. W polskiej gospodarce istnieje wiele barier hamujących rozwój zasobów niematerialnych. Twierdzi się, że to właśnie brak kapitału stanowi jedną z podstawowych determinant warunkującą poziom innowacji i wiedzy na danym terenie. Niewątpliwie ta teza jest w pełni zasadna, a argumenty prezentowane w literaturze słuszne. W związku z powyższym w artykule ocenie podana zostanie rola funduszy Unii Europejskiej w rozwoju społeczno – gospodarczym, a w tym i finansowaniu zasobów niematerialnych. Wsparcie finansowe pochodzące z funduszy unijnych powinno stać się źródłem aktywizacji terenów najmniej rozwiniętych, w tym regionów Polski Wschodniej. Niestety, rozwój prezentowanych obszarów na tle perspektywy innych terenów Unii Europejskiej jest na niskim poziomie. Stąd też w artykule dokonana zostanie retrospektywna ocena wykorzystania funduszy wspólnotowych, jako źródła finansowania innowacji i wiedzy w okresie przedakcesyjnym i po akcesyjnym na wybranych terenach Polski „B” oraz zostaną omówione perspektywy finansowania zasobów niematerialnych w latach 2007 – 2013. W artykule podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytania: Jaki jest stan rozwoju wiedzy i innowacji na terenach Polski Wschodniej? Jakie problemy hamują rozwój wiedzy i innowacji w omawianych regionach? W jaki sposób i z zastosowaniem jakich czynników można zminimalizować skutki wpływu tych problemów na rozwój wiedzy i innowacji na obszarze Polski „B”? Czy widoczny jest realny postęp w rozwoju wiedzy i innowacji finansowanych z funduszy Unii Europejskiej? Jakie będą możliwości finansowania zasobów niematerialnych z Funduszy Strukturalnych w latach 2007 – 2013?

11. Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne rozwoju województw Polski Wschodniej

Zmiany, jakie dokonały się w Polsce po roku 1989, całkowicie zmieniły wewnętrzne i zewnętrzne uwarunkowania rozwoju regionalnego. Przeobrażenia rynkowe w sposób bezwzględny ujawniły rzeczywistą wartość różnego rodzaju zasobów i umiejętności skumulowanych w poszczególnych regionach. Transformacja przyniosła zmiany geografii silnych i słabych regionów oraz pozycji konkurencyjnej poszczególnych terenów. Podatność na zmiany, wynikające z przejścia od funkcjonowania gospodarki etatyzmu do gospodarki rynkowej, okazała się bardzo silnie zróżnicowana w poszczególnych obszarach, często nie wynikająca wprost z ich pozycji przed rokiem 1989.

Rozwój regionalny Polski spowodował, że wyodrębniły się obszary, które w literaturze przedmiotu nazwa się biegunami rozwoju cywilizacyjno-gospodarczego o wyraźnie lepszych szansach dalszego rozwoju. (Skodlarski, 2000) Tego typu bieguny rozwoju wyraźnie dominują na zachodzie Polski. Zachodnia Polska (tzw. Polska A) wykazuje tendencje wzrostu podstawowych wskaźników makroregionalnych. Na rozwój tych terenów wpływa położenie, nie tylko przyciągające bezpośrednich inwestorów, ale również rozwój ożywionej współpracy transgranicznej, gospodarczej i politycznej.

Do najczęściej wymienianych cech regionów rozwijających się zaliczamy: (Hausner, Kudłacz, Szlachta 1998)

- wysoki poziom wyposażenia w nowoczesne czynniki produkcji, które dają relatywną przewagę wywołującą pozytywne efekty zewnętrzne i korzyści koncentracji przestrzennej;
- innowacyjność zarówno w ujęciu technologicznym, jak i społecznym;
- istnienie rozwiniętych partnerskich sieci i powiązań handlowych między konkurującymi przedsiębiorstwami;
- wysoki poziom specjalizacji rynku pracy połączony z jego elastycznością;
- istnienie liderów lokalnych, którzy umieją skupić lokalnych przedsiębiorców wokół siebie i doprowadzić do konsensusu lokalnych sił.

---

¹ Katedra Ekonomiki Przedsiębiorstw. Wydział Zarządzania i Ekonomiki Usług, Uniwersytet Szczeciński.

W materiałach źródłowych wielu autorów zajmujących się tematyką rozwoju regionalnego w swoich pracach podkreśla, że w Polsce istnieją nadal obszary znacznie upośledzone pod względem zaplecza przemysłowego, infrastruktury technicznej i społecznej, zasobów wykwalifikowanej siły roboczej, a także klimatu sprzyjającego przedsiębiorczości. Jest to strefa, w której przeważają województwa o profilu gospodarczym z dużym udziałem rolnictwa, o dominacji przedsiębiorstw małych, dostarczających produkcji o charakterze lokalnym, w tym głównie na potrzeby wsi (tereny „Wschodniej Polski”, tzw. Polska B). Są to województwa: lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie.

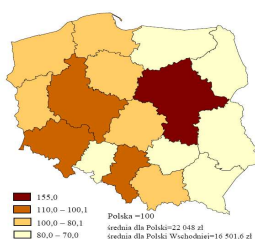
Po roku 1989 temu negatywnemu procesowi marginalizacji terenów „Polski Wschodniej” sprzyjają zjawiska związane z transformacją gospodarki. Do najważniejszych z nich możemy zaliczyć: bezrobocie, pojawienie się na dużą skalę inwestycji zagranicznych, procesy prywatyzacyjne, rozwój przedsiębiorczości krajowej oraz rozwój instytucji otoczenia biznesu. (Dziemianowicz 1999; Kudłacz 2006) Trudna sytuacja „ściany wschodniej” jest związana nie tylko z brakiem aktywnej polityki rządów wobec tej części kraju, lecz również (a może przede wszystkim) ze słabością gospodarczą krajów byłego ZSRR. Kolejne fale kryzysu w Rosji negatywnie wpływały na położenie polskich przedsiębiorców, funkcjonujących na wschodnich terenach przygranicznych.

W literaturze przedmiotu opisuje się cechy, jakimi charakteryzują się regiony najslabiej rozwinięte są, to obszary wykazujące niedostatki wewnętrznych zdolności rozwojowych, występujące w przypadku, gdy: (Szlachta, Pyszkowski 1999)

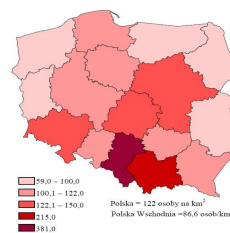
- majątek trwały ulega silnej dekapitalizacji, a nakłady inwestycyjne omijają region;
- obniża się poziom kondycji ekonomicznej sektora państwowego i prywatnego, większość przedsiębiorstw upada, bankrutuje – powodując bezrobocie;
- ma miejsce słaba aktywność sektora prywatnego w gospodarce;
- występuje niski poziom aktywności ekonomicznej ludności;
- władze lokalne i regionalne nie są w stanie zapobiegać zagrożeniom i powodować wychodzenie regionu z recesji.

Ponadto o peryferyjności obszaru „Polski Wschodniej” w Unii Europejskiej decydują: (Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej ... 2007)

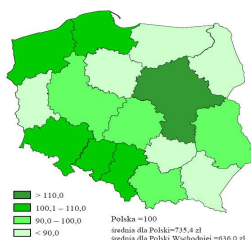
- niski poziom zamożności, wyrażający się niskim poziomem produktu krajowego brutto na mieszkańca,
- niski poziom spójności przestrzennej, społecznej i ekonomicznej,
- struktura gospodarki z przewagą tradycyjnego rolnictwa i stosunkowo niskim poziomem rozwoju przedsiębiorczości,
- niedostateczny potencjał ośrodków wzrostu stymulujących rozwój,
- brak wyraźnie wykształconych aglomeracji miejskich z dominującą funkcją organizującą przestrzeń i kierunki działań społeczno-gospodarczych,
- niesprawne połączenia komunikacyjne z obszarami zewnętrznymi i wewnątrz samego obszaru.

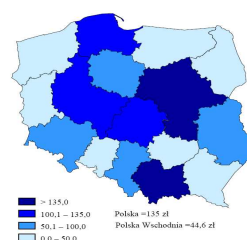
PKB na 1 mieszkańca w 2005 roku

Gęstość zaludnienia (według województw)

Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwach domowych w 2005 roku

Nakłady na działalność badawczo – rozwojową (B + R) w zł na 1 mieszkańca w 2005 roku

Istnieje szereg czynników sprzyjających rozwojowi prywatnej przedsiębiorczości wiejskiej. Można do nich zaliczyć: etos gospodarności, niski poziom przestępczości, czystość ekologiczną, niskie ceny ziemi, niskie i stabilne płace oraz niską rolę związków zawodowych. (Stawasz, Stawasz 1995)

Warto wspomnieć, że różnice międzyregionalne, dziś uwidaczniające się, nie są tylko efektem polityki gospodarczej Polski ostatnich 10, czy też 50 lat. Mają one *de facto* swój początek w czasach rozbiorów, które wycisnęły piętno na poszczególnych ziemiach państw zaborczych. Poziom gospodarczy metropolii oraz ich polityka wobec zagarniętych ziem spowodowały, że państwo polskie w chwili odzyskania niepodległości składało się z dzielnic o bardzo różnym stopniu rozwoju ekonomicznego (nieco upraszczając można stwierdzić, że najważniejszy poziom prezentował zabór pruski, niższy rosyjski a najslabiej rozwinięta była Galicja). Ponadto wewnątrz poszczególnych zaborów występowały poważne różnice w poziomie rozwoju gospodarczego. W zaborze pruskim Górny Śląsk (wielkokapitalistyczny przemysł) i poznańskie (rozwinięte rolnictwo) miały zdecydowaną przewagę nad Pomorzem. W Królestwie Polskim, obok okręgów przemysłowych (Łódzki Okrąg Przemysłowy, Zagłębie Dąbrowskie, Okręg Staropolski, Okręg Warszawski), na tzw. ziemiach wschodnich utrzymywała się nadal gospodarka naturalna. W okresie tym na ziemiach polskich wykształciły się główne ośrodki i okręgi przemysłowe. Ani uprzemysłowienie II Rzeczypospolitej, ani „socjalistyczna industrializacja” nie zmieniły zasadniczo krajobrazu przemysłowego Polski, chociaż każdy z dwóch okresów wprowadził swoje modyfikacje.

Współcześnie nadal dostęp do produkcji i usług świadczonych przez przedsiębiorstwa maleje im dalej na wschód, przy czym linia Wisły jest tu granicą, która wyraźnie różnicuje liczbę przedsiębiorstw w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. (Raport o stanie... 2000) Na obszarze na wschód od tej linii występuje cały szereg województw, których liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców jest mniejsza niż 72,2 (przeciętna krajowa: 93,7 przedsiębiorstw). Naturalny charakter rolnictwa polskiego, w którym duża część nakładów produkcyjnych nie ma charakteru rynkowego, stwarza niewielki popyt na produkty i usługi dla produkcji rolnej, co stanowi istotny hamulec rozwoju drobnej przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Osoby pracujące w rolnictwie (razem z rybactwem i leśnictwem) stanowią 30,2% ogółu pracujących, podczas gdy w całej Polsce w 2004 roku - 16,9%. Warto podkreślić, że rolnictwo „Polski Wschodniej” dostarcza 28% krajowej końcowej produkcji rolniczej. (Raport o stanie... 2000)

Szanse rozwojowe zlokalizowanych tam przedsiębiorstw ograniczają również niskie dochody ludności zamieszkującej gminy wiejskie. Przykładowo dochody mieszkańców województw „Polski Wschodniej” są o 10-20% niższe niż średnia krajowa. (Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej... 2007) Przy biernej polityce regionalnej i braku kapitału na rozpoczęcie pozarolniczej działalności gospodarczej, aktywizacja potencjału rozwojowego dokonywać się musi wyłącznie w oparciu o własne siły gmin wiejskich. Gminy te nie są jednak w stanie stworzyć warunków dla funkcjonowania przedsiębiorstw, porównywalnych z miejskimi. Przeprowadzone w literaturze badania wskazują, że społeczno-kulturowe przesłanki mobilizacji społecznej sprzyjają tym województwom, które mają relatywnie najmniej gmin wiejskich. W tych ostatnich słabsze jest samoorganizowanie się ludności na rzecz rozwoju lokalnego.

Gdy fakt ten nałożymy na mapę gęstości sieci miast, która jest zdecydowanie rzadsza na wschodzie (rozmięszczenie gmin o najniższych dochodach jest największe na wschodzie), potwierdza się, już wcześniej prezentowane stwierdzenie o niedorozwoju tych obszarów. Przykładowo dochody budżetów gmin, które w 2004 r. kształtowały się w kraju średnio na poziomie 1591 zł na mieszkańca, w „Polsce Wschodniej” są najniższe i osiągają średni poziom 1182 zł na mieszkańca. Od roku 1995 wzrost tych dochodów ma dynamikę malejącą w stosunku do średniej krajowej. Wskazać należy, że rozmięszczenie gmin o największych dochodach – najwyższe jest na zachodzie Polski. (Kołodziejski, Rosner 2000)

Ponadto zaznaczyć należy, że w „Polsce Wschodniej” mieszka 8,2 mln ludności, tj. 21,5% tj. ogółu mieszkańców kraju. (Nowak, Kostrzewa, Waligórska 2006) Spośród pięciu województw mniej zaludnione są województwa warmińsko-mazurskie i podlaskie. Wyraźne są tendencje depopulacyjne: przyrost naturalny obszaru jako całości jest ujemny i trwa powolny odpływ ludności do innych regionów Polski. (Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej... 2007)

Ponadto struktura wiekowa ludności „Polski Wschodniej” charakteryzuje się większym niż średnia krajowa odsetkiem ludności w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym, natomiast mniejszym odsetkiem ludności w wieku produkcyjnym (61,2% wobec 63,0% dla całego kraju). Oceniając na podstawie danych stopień edukacji mieszkańców „Polski Wschodniej” można powiedzieć, że odsetek osób posiadających wykształcenie na poziomie wyższym i zawodowym jest niższy niż średnio w kraju. Wykształcenie wyższe ma (w nawiasach odpowiednie wskaźniki dla całej Polski) 7,5% (8,4%), zasadnicze zawodowe 17,9% (19,8%). (Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej... 2007)

Poziom rozwoju gospodarczego „Polski Wschodniej” i mniejszej dynamiki rozwojowej w stosunku do całego kraju dopełnia wskaźnik nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Średnio w kraju wyniósł on w 2004 roku 3155 złotych, w „Polsce Wschodniej” osiągnął wielkość 2176 złotych, stanowi to niespełna 70% średniej krajowej. Także w rolnictwie, udział inwestycji jest nieproporcjonalnie niski w stosunku do udziału tego sektora w gospodarce „Polski Wschodniej”, a zużycie majątku trwałego wyższe. Czynnikiem decydującym o niskim poziomie inwestycji była niska aktywność województw wobec inwestorów oraz niewielka chłonność regionalnych rynków zbytu, a w przypadku województw podkarpackiego i warmińsko-mazurskiego również: słaba dostępność transportowa i niski poziom infrastruktury społecznej. Najniższy poziom atrakcyjności inwestycyjnej odnotowano w przypadku województw: świętokrzyskiego, lubelskiego i podlaskiego. Przesądziły o tym takie problemy jak: niska aktywność wobec inwestorów, słaba dostępność transportowa i niski poziom rozwoju infrastruktury gospodarczej, a w przypadku lubelskiego i podlaskiego również: niewielkie zasoby pracy i słabo rozwinięta infrastruktura społeczna. Dodatkowo słabą stroną województwa świętokrzyskiego jest bardzo mała chłonność rynku zbytu. (Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej... 2007) Warto wspomnieć, że nakłady na działalność badawczo – rozwojową w „Polsce Wschodniej” wyniosły w 2004 roku zaledwie 7,7% ogółu nakładów na ten rodzaj działalności w kraju, co w zestawieniu z liczbą ludności i wskaźnikami działalności produkcyjnej jest wartością wyjątkowo niską. Pozytywne zmiany widoczne są jeśli idzie o udział przedsiębiorstw innowacyjnych w ogólnej liczbie przedsiębiorstw. Odsetek ten, w poszczególnych województwach kształtował się w roku 1999 w granicach 19-33%, a w roku 2003 przedsiębiorstwa innowacyjne stanowiły już 39-44% (ogółu przedsiębiorstw „Polski Wschodniej”, przy średniej krajowej 39,3%). (Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej... 2007)

Charakterystyka województw wykazała iż prezentowane województwa posiadają najniższy potencjał rozwojowy ze wszystkich 16 województw w Polsce. Niski potencjał zasobowy predysponuje te województwa do wysokiego udziału w partycypacji środków funduszy strukturalnych Unii Europejskiej, które stanowią szansę rozwoju dla tych regionów.

i2. Wiedza i innowacje determinantą rozwoju rynków lokalnych

Globalizacja, ostra walka i nasycone rynki prowadzą do wzrostu konkurencyjności. Warto podkreślić, że obecne władze przyjmują nowy sposób zarządzania regionem poprzez wykorzystanie sprzyjających szans rozwoju, oddziaływania na rozwój przedsiębiorczości i innowacyjności w społeczeństwie lokalnym. Administrowanie terenem i kontrolowanie zgodności prawnej przestaje współcześnie odgrywać zasadniczą rolę w zarządzaniu regionem. Wraz z napływem środków finansowych Unii Europejskiej władze lokalne stanęły przed nowymi wyzwaniami, ale też i pozyskały szanse rozwoju regionalnego. Działalność władz ma polegać na zachęcaniu i pomocy społeczeństwu lokalnemu w partycypacji poprzez projekty w funduszach strukturalnych, w pozyskiwaniu i przekazywaniu wiedzy na temat ich wykorzystania. Priorytetem staje się również tworzenie realnych strategii rozwoju regionalnego w aspekcie społeczno-gospodarczym, kreowanie konkurencyjności regionu poprzez rozwój przedsiębiorczości jego mieszkańców, wspieranie współpracy samorządu z ośrodkami akademickimi, organizacjami wspierającymi rozwój przedsiębiorczości i biznesem. (Predygiert 2007)

Reforma terytorialna kraju dokonana z początkiem 1999 roku stworzyła uwarunkowania przestrzenne i kompetencyjne do kształtowania efektywnej polityki wspierania rozwoju przedsiębiorczości, innowacji i wiedzy gospodarki regionalnej. Dzisiejsze teorie paradygmatu rozwoju zakładają, że zasoby niematerialne stanowią główne źródło ekspansji gospodarczej krajów, ale i regionów. Współcześnie rozwój konkurencyjny uzależniony jest zatem od zasobów niematerialnych

takich, jak wiedza i innowacje. Twierdzi się, że poziom wiedzy i innowacji na danym terenie regionalnym uzależniony jest od uwarunkowań rozwoju otoczenia, jak i sposobu zarządzania danym terenem. Zgodnie z nowymi regułami rozwoju rynkowego wiedza i innowacje stanowią główne źródło dochodów w mikogospodarkach, a następnie w makrostrukturach. Umiejętność stworzenia sprzyjających warunków do rozwoju na danym terenie uwarunkowana jest oddziaływaniem zewnętrznych, jak i wewnętrznych czynników wpływających na stan ekspansji zasobów materialnych, jak i niematerialnych.

Zewnętrzne uwarunkowania rozwoju wiedzy i innowacji uzależnione są przede wszystkim w pierwszej kolejności od sprawnego, funkcjonalnego i kreatywnego systemu edukacyjnego w regionie. Ostatnie lata w Polsce przyniosły wiele zmian w omawianym zakresie. Rośnie odsetek osób legitymujących się wyższym wykształceniem, następuje systematyczny wzrost komputeryzacji szkół w wielu województwach, wyrasta odsetek ludzi ze stopniami naukowymi. Dobrze wykształcona kadra jest decydującym czynnikiem warunkującym rozwój innowacji i przedsiębiorczości w regionie. Ponadto, odpowiednia kadra potrafi wykorzystać szanse oraz przeciwdziałać zagrożeniom, które pojawiają się w otoczeniu województw.

Warto wskazać, że istnieją również inne uwarunkowania zewnętrzne determinujące wzrost wiedzy i innowacyjności w przedsiębiorstwie. Z ważniejszych można wskazać na brak komercjalizacji prowadzonych badań wynikających z istniejącego systemu finansowania sfery badawczo-rozwojowej. Podkreślić jednak należy, że do 2005 roku ustawodawstwo nie sprzyjało prowadzeniu działalności przez instytucje badawczo – rozwojowe. Sytuacja zmieniła się na korzyść z chwilą wprowadzenia ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o niektórych formach wspierania działalności innowacyjnej i nowelizacji ustawy z dnia 25 lipca 1985 roku o jednostkach badawczo – rozwojowych. Ustawy te po pierwsze zmniejszyły koszty i ryzyko bezpośredniego inwestowania przez MSP w sferze badań i rozwoju, po drugie stworzyły nowe zasady finansowania działalności jednostek badawczo – rozwojowych. (Wolański 2007) Szczególne znaczenie w rozwoju zasobów niematerialnych odgrywa strategia Rządu Polski, która opracowana została jako Regionalna Strategia Innowacji. W swoich priorytetowych założeniach ma ona wspomagać władze regionalne lub lokalne oraz inne organizacje rozwoju regionalnego w zdefiniowaniu i wdrożeniu efektywnego systemu wspierania innowacyjności w regionie. Warto jednak podkreślić, że instrumenty polityki innowacyjnej powinny być precyzyjnie określone i skierowane w kierunku uczestników procesu innowacyjnego. Bez ich odpowiedniego dostosowania do beneficjentów instrumenty te stają się bezużyteczne. (Mikołajczyk 2007) Strategia stworzona jest na podstawie analizy potrzeb technologicznych, możliwości i potencjału sektora badawczego i naukowego, a także przedsiębiorstw, w zakresie zarządzania, finansów, szkolenia, organizacji oraz samej technologii. (Zintegrowany Program... 2006) Polityka innowacyjna musi zadbać o to, aby firmy i instytucje umiały odnaleźć się w gospodarce opartej na wiedzy.

Wewnętrzne uwarunkowania rozwoju wiedzy i innowacji na rynkach regionalnych uzależnione są od struktury gospodarczej regionu. Im więcej innowacyjnych przedsiębiorstw oraz instytucji wspierających tego rodzaju działania, ściśle współpracujących z ośrodkami naukowo – badawczymi tym większy stopień rozwoju danego terenu. Sukces gospodarczy w zakresie gospodarki opartej na wiedzy uzależniony jest od stopnia świadomości i rozwoju zasobów niematerialnych w pojedynczych jednostkach gospodarczych, a tym samym i regionach. Ich współzależność oraz sieć powiązań kooperacyjnych tworzy na danym terenie swoistą bazę sprzyjającą lub hamującą rozwój danego terenu. Odnosząc się do powyższych stwierdzeń należy, że aby osiągnąć sukces długoterminowy region musi posiadać wiedzę, być skłonny do jej zdobywania, a co za tym idzie do przetwarzania jej na innowacyjność mając na uwadze szeroki aspekt postrzegania tego zagadnienia.

Wiedza stanowi w regionie informacje, które są gromadzone, przetwarzane, a następnie odpowiednio selekcjonowane aby mogły stać się przydatne. Chcąc dokonać systematyzacji wiedzy jako determinanty rozwoju regionów należy przeprowadzić jej identyfikację. Adekwatnego podziału wiedzy ze względu na wyżej prezentowane kryterium zaprezentował w swojej pracy Willke. Według niego wiedza dzieli się na pięć obszarów na które decydenci danego terenu zorientowanego na sukces gospodarczy powinni zwrócić szczególną uwagę. Mianowicie wyróżnił on: (Graf 2006)

- wymiar rzeczowy wiedzy: wiedza dotycząca reform strukturalnych, wiedza o wpływie dokonanych zmian w organizacjach, tym samym i regionie,
- wymiar socjalny: wiedza o strukturze gospodarczej danego terenu,

- wymiar czasowy wiedzy: to wiedza o wymogach czasowych związanych z organizacją i procesami,
- wymiar operacyjny - to wiedza na temat sposobów postępowania i przebiegu procesów,
- wymiar kognicyjny - to wiedza o kierunkach i perspektywach rozwoju rynków regionalnych

Każdy z tych rodzajów wiedzy nie funkcjonuje w sposób odosobniony, przenikają się one wzajemnie, a odpowiednie nią zarządzanie daje skuteczność w postaci oczekiwanych efektów skali.

Rozwijanie wiedzy i umiejętności staje się kluczowym elementem dzisiejszej gospodarki. Wiedza to systematyczne rozwijanie umiejętności dostrzegania i wykorzystywania szans pojawiających się w otoczeniu i unikanie zagrożeń. Badania dowodzą, że aby wspierać rozwój regionu opartego na wiedzy należy: (Graf 2006)

- zarządzać wiedzą tak aby nie traktować jej jako odizolowany projekt technologiczny, koordynacyjny zarządzania, czy reorganizacji a musi być konsekwentnie integrowane w regionie. Należy rozwijać pozytywne nastawienie do zdobywania i dalszego przekazywania wiedzy,
- eliminowanie elementów hamujących wiedzę, jak i brak odwagi podjęcia własnej inicjatywy,
- kooperatywna współpraca i zarządzanie,
- system wartości charakteryzujący się otwartością, przejrzystością i podziałem wiedzy.

Tworzeniu rozwoju regionów opartych na wiedzy sprzyjają zjawiska polegające na tworzeniu forów dyskusyjnych, kół eksperckich i stref komunikacji, systematyzacja infrastruktury IT pod kątem wiedzy, powołanie centralnych koordynatorów wiedzy, poprawy aliansów wiedzy i sieci komunikacji oraz obszerne kształcenie pracowników. (Graf 2006)

Wpływ wiedzy na zarządzanie jest widoczny: wywołuje ona zmiany w podejściu do koncepcji zarządzania i wymusza redefinicję funkcjonowania regionu. Wiedza jako wynik przedsiębiorczego myślenia stanowi źródło innowacji i konkurencyjności. Wiedza i innowacje są wynikiem inwestowania w kapitał intelektualny człowieka. Twierdzi się, że człowiek tyle jest wart, ile potrafi przekazać innym. Wiedza, która nie służy innym jest bezużyteczna. Generowanie pomysłów stanowi proces, który integruje wiedzę i doświadczenie. Szczególne znaczenie w rozwoju wiedzy w organizacjach uczących się ma zarządzanie nią tak, aby umiejętnie wykorzystywać istniejącą wiedzę oraz tworzyć nową, a następnie przetwarzać ją na konkretne sukcesy rynkowe. (Skrzypek 2004)

Zaznaczyć jednak należy, że sama koncepcja zarządzania wiedzą nic nie da o ile pozostanie ona tylko koncepcją, dopiero umiejętności wdrażania czy wykonania są tak samo ważne. By miało miejsce właściwe wykonanie to potrzebna jest wiedza, szkolenie i praktykowanie. Aczkolwiek zarządzanie widzą powinno uwzględniać synergię pomiędzy technologiami informatycznymi a potrzebami i zdolnościami jednostek, a to następnie przekłada się następnie na doskonalenie się w zdolnościach działania odnoszących się do praktycznego wykorzystania wiedzy. (Skrzypek 2004)

Współcześnie, aby odnieść sukces w XXI wieku należy stale się doskonalić i przekształcać. Oznacza to także tolerancję dla różnorodności i inności. Trwały sukces wymaga nie tylko przewidywania ale kreowania przyszłości, która stanowi element perspektywicznego myślenia. Zatem, w dzisiejszych czasach zwyciężają Ci co uczą się i produkują wiedzę. Stąd tworzą oni perspektywę rozwoju z wykorzystaniem mechanizmów permanentego odnawiania, swoistej rewitalizacji, a nade wszystko – w działaniach modernizacyjnych wychodzących naprzeciw wyłaniającemu się modelowi regionu elastycznego – uwzględniają koncepcję zarządzania opartego na wiedzy, kapitał intelektualny w zdobywaniu i utrwalaniu ich pozycji rynkowej nabiera zaś odmiennego znaczenia. (Skrzypek 2004)

Podsumowując można stwierdzić, że efektywne wykorzystanie wiedzy w rozwoju regionu warunkuje rozwój innowacji, a tym samym wpływa na poziom konkurencyjności terenu. Innowacyjność bezpośrednio związana jest z rozwojem przedsiębiorczością w danym regionie. Aczkolwiek w literaturze przedmiotu wyróżnia się szereg determinant hamujących rozwój innowacji w przedsiębiorstwie. Zaliczmy do nich: niski poziom świadomości innowacyjnej przedsiębiorców, obawa przed ryzykiem, niedostateczny poziom wiedzy i umiejętności utrudniający diagnostykę zmian, brak umiejętności poprawnego rozpoznania rynku, a tym samym nie dostrzeganie możliwości wprowadzania innowacji, bez troskie traktowanie źródeł innowacji poprzez brak stosownych działań na rzecz zatrzymania odchodzących z małych przedsiębiorstw fachowców, budowanie pozycji monopolowej przedsiębiorcy na innowacje w jego przedsiębiorstwie, niski poziom zaangażowania pracowników w aktywność innowacyjną będący skutkiem niedostatecznej ich motywacji, oraz niekorzystnego oddziaływania innych czynników kultury organizacji. (Nogalski, Wójcik – Karpacz, Karpacz, Szpitter 2007)

i3. Ocena roli wybranych funduszy Unii Europejskiej w rozwoju wiedzy na przykładzie województw Polski Wschodniej w latach 2000 - 2006

W warunkach zintegrowanej Europy celem władz samorządowych województw musi stać się dążenie do zmniejszenia dystansu: gospodarczego, kulturowego, edukacyjnego i informacyjnego w stosunku do regionów ekonomicznie rozwiniętych poprzez tworzenie nowoczesnej i konkurencyjnej gospodarki regionalnej opartej na wiedzy. Cele te zostały uwzględnione przez omawiane województwa w ich strategiach rozwoju. Priorytetowego znaczenia nabrały: rozwój komunikacji i informatyzacji, rozwój zasobów ludzkich, rozwój gospodarczy poprzez wykorzystanie funduszy strukturalnych Unii Europejskiej. (Predygie 2007) Osiągnięcie oczekiwanego rozwoju gospodarczego uwarunkowany jest poziomem wiedzy i informatyzacji lokalnych społeczności. Realizacja powyższych celów była możliwa m. in. dzięki efektywnemu wykorzystaniu funduszy unijnych przekazanych Polsce w okresie przedakcesyjnym i po akcesyjnym.

W okresie przedakcesyjnym rozwój wiedzy, w tym szkoleń i doradztwa mógł być przede wszystkim realizowany w ramach programu PHARE. Na uwagę zasługuje fakt, że w latach 1990 – 1999 Polska otrzymała ok. 26 % całego budżetu PHARE i stała się największym beneficjentem funduszu od początku jego funkcjonowania. (Informator o programach ... 2000) Na podstawie kształtowania się wydatków na poszczególne sektory gospodarcze w latach 1990 – 1999 można zaobserwować, że już wówczas szczególne znaczenie przywiązywano do rozwoju gospodarki opartej na wiedzy. Na edukację, szkolenia i badania przeznaczono średnio 250 mln euro. Dziedziną wspieraną najintensywniej był rozwój infrastruktury na którą przeznaczono ponad 700 mln euro. Rozwój infrastruktury ma jednak bezpośredni wpływ na rozwój zasobów niematerialnych. Brak odpowiedniej infrastruktury uniemożliwia rozwój społeczeństw lokalnych i wpływa na ich marginalizację społeczną.

Od roku 2000 PHARE SSG był realizowany w edycjach corocznych w omawianych 5 województwach „Polski Wschodniej”. Składał się on z trzech programów: Infrastruktura (INFRA), Rozwój Zasobów Ludzkich (RZL) oraz Małe i Średnie Przedsiębiorstwa (MSP). (Phare. Spójność...2006) Do rozwoju wiedzy oraz informatyzacji społeczeństwa przyczynił się program Rozwój Zasobów Ludzkich w ramach, którego przeznaczono w regionach Polski Wschodniej (31,4 mln euro) 11,6 % środków ogólnej wartości dotacji PHARE (270, 4 mln euro). Stopień wykorzystania środków w tym zakresie został oceniony na poziomie zadowalającym. Jedynie niezrealizowana została część projektów z edycji PHARE 2003 SSG. Zdecydowanie najwięcej (spośród województw „Polski Wschodniej”) złożyło wniosków o dotacje z środków PHARE w 2000 roku województwo lubelskie. W 2001 roku region podkarpacki zajął pierwsze miejsce pod względem efektywności wykorzystania unijnych dotacji, w 2002 roku miejsce to zostało przyznane regionom - lubelskie i podlaskie. W 2003 roku natomiast na podkrapaciu złożono najwięcej wniosków jeśli dotyczących kwot dofinansowania działań objętych PHARE SSG. Najmniej wniosków składanych było w województwie świętokrzyskim (wyjątek stanowił rok 2001 kiedy prezentowany region znalazł się na drugim miejscu jeśli chodzi o efektywność wykorzystania przedakcesyjnych funduszy).

Tabela 2. Wielkość alokacji w ramach programu PHARE – Rozwój Zasobów Ludzkich

Województwo	RZL w mln zł	RZL w %
Lubelskie	10,4	33,1
Podkarpackie	6,4	20,4
Podlaskie	5,5	17,5
Świętokrzyskie	2,7	8,6
Warmińsko-Mazurskie	6,4	20,4
POLSKA WSCHODNIA	31,4	100,0

Zródło: opracowano na podstawie: Program Operacyjny Rozwoju Polski Wschodniej... (2006)

W okresie przedakcesyjnym zasób wiedza rozwijany był również poprzez program SAPARD. Państwa korzystające z programu, w tym Polska zostały zobowiązane do opracowania planu rozwoju wsi i rolnictwa oraz wyznaczenia celów do realizacji na przyszłe lata. Dokument Programu Operacyjnego SAPARD dla Polski został Zatwierdzony przez Komisję Europejską w 2000 roku. W ramach wielu działań objętych wsparciem, ważnym zadaniem do zrealizowania były szkolenia

zawodowe dla rolników. Celem prowadzonych szkoleń było zwrócenie uwagi na wielofunkcyjny rozwój społeczeństw lokalnych, którego podstawą miała być przedsiębiorczość i postawy przedsiębiorcze. Prawidłowy rozwój rolnictwa zależy od poprawy jakości zasobów ludzkich będących zasadniczym elementem zarówno w trakcie wprowadzania nowych technologii, jak i rozwoju już istniejących. Szkolenia zawodowe były realizowane w ramach działania 6, środki na ten cel przeznaczone na powyższe działanie w Polsce kształtowały się na poziomie 5 429 780 mln euro.

W po akcesyjnych europejskich programach wsparcia rozwoju regionalnego, w rozwoju wiedzy w latach 2004 – 2006 istotną rolę odgrywał Europejski Fundusz Społeczny, w ramach którego finansowano kształcenie i zwalczanie bezrobocia. Niezależnie od funduszy strukturalnych i według odrębnych zasad działań Fundusz Spójności. Fundusz ten jest instrumentem polityki strukturalnej w skali całego kraju i wspiera działania zwiększające stopień spójności socjoekonomicznej. Środki przyznawane w ramach tego funduszu były przeznaczone dla słabiej rozwiniętych krajów Unii. W ramach Funduszu Spójności realizowane były następujące programy Sektorowy Program Operacyjny „Rozwój Zasobów Ludzkich” - SPO RZL. Departament Wdrażania Europejskiego Funduszu Społecznego odpowiedzialny był za realizację: Działania 1.1 – Rozwój i modernizacja instrumentów i instytucji rynku pracy; Działania 1.5 – Promocja aktywnej polityki społecznej poprzez wsparcie grup szczególnego ryzyka; Działania 1.6 – Integracja i reintegracja zawodowa kobiet. (Predygiel 2007)

Głównym celem, SPO RZL było: podniesienie poziomu aktywności zawodowej oraz zdolności do zatrudnienia osób bezrobotnych i biernych zawodowo, poprawa zdolności adaptacyjnych pracowników i przedsiębiorstw do zmian zachodzących w gospodarce, zmniejszenie obszarów wykluczenia społecznego, upowszechnienie edukacji społeczeństwa na każdym etapie kształcenia przy równoczesnym zwiększeniu jakości usług edukacyjnych i ich silniejszym powiązaniu z potrzebami gospodarki opartej na wiedzy, zwiększenie potencjału administracji publicznej w zakresie opracowywania polityk i świadczenia usług wysokiej jakości oraz wzmocnienie mechanizmów partnerstwa „wzrost spójności terytorialnej”. (Sektorowy Program Operacyjny Rozwój Zasobów... 2003)

Tabela 3. Stan realizacji programów realizowanych w ramach SPO Rozwój Zasobów Ludzkich wg województw i priorytetów (stan na koniec 2005 r)

Województwo	Projekty				
	Zrealizowane	W trakcie realizacji			Zarejestrowane wnioski
		liczba	liczba	w mln zł	w %
Lubelskie	15	77	42,3	3,9	53
Podkarpackie	6	75	44,8	4,2	29
Podlaskie	16	42	16,4	1,5	30
Świętokrzyskie	5	42	27,5	2,6	22
Warmińsko-Mazurskie	13	54	49,9	4,7	19
POLSKA WSCHODNIA	55	290	180,9	16,9	153
POLSKA	174	1.370	1.071,7	100,0	1614

Źródło: opracowano na podstawie: Program Operacyjny Rozwoju Polski Wschodniej ... (2006)

Analizując dokumenty dotyczące efektywności wykorzystania funduszy unijnych na terenie Polski można zauważyć, że realizacja projektów w ramach SPO Rozwój zasobów ludzkich koncentruje się w regionach o relatywnie wyższej stopie bezrobocia, co wskazuje na duże zaangażowanie wojewódzkich i powiatowych urzędów pracy w wykorzystywanie narzędzi aktywnej polityki zwalczania bezrobocia.

Projekty mające na celu rozwój kształcenia i szkolenia zawodowego, to projekty w większości realizowane w ramach drugiego priorytetu ZPORR. Wśród projektów na które podpisano umowy nie ma wielu projektów, których szczególnym celem był wzrost potencjału adaptacyjnego pracowników oraz działania na rzecz kobiet na rynku pracy. Może to oznaczać, że są one trudniejsze w przygotowaniu oraz przeprowadzeniu przy ograniczonych zasobach siły roboczej.

Oczywiście nie można pominąć roli SPO Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw w rozwoju wiedzy w ramach tzw. dokształcania pracowników firm z sektora MSP. Ze względu na brak

danych trudno oszacować w jakim stopniu małe i średnie przedsiębiorstwa korzystały z doradztwa i szkoleń w regionach „Polski Wschodniej”.

Podsumowując należy stwierdzić, że regiony „ściany wschodniej” mogły skorzystać, jak i skorzystały z wielu form wsparcia w zakresie rozwoju wiedzy na swoim regionie. Podkreślić jednak należy, że województwa „Polski Wschodniej” otrzymywały znacząco mniej (nawet ponad 10-krotnie w przypadku województwa świętokrzyskiego) środków przedakcesyjnych w porównaniu z innymi województwami. Wynikało to z priorytetów unijnych z preferowania tzw. lokomotyw rozwoju, czyli dużych aglomeracji. Problem ograniczonej dostępności do środków wsparcia UE wystąpił również w okresie 2004-2006 ze względu na realizację priorytetów sektorowych, w ramach których koncentrowano szczególną uwagę na dużych inwestycjach z zakresu transportu i ochrony środowiska w zachodniej i centralnej części kraju. Pomimo wszystko nie można nie zauważyć, że dzięki funduszom unijnym wykorzystywanym w okresie przedakcesyjnym, jak i p oakcesyjnym wiele osób bezrobotnych zostało objętych kompleksowymi działaniami zmierzającymi do ich aktywizacji zawodowej. Wiele z tych osób podjęło działania zarobkowe na własny rachunek lub też pracując w firmie na rzecz osób trzecich. Udało się nawiązać współpracę lokalną w ramach, której udało się zbudować wiele partnerstw na rzecz zatrudnienia. Powstało wiele placówek kształcenia zawodowego lub istniejące zmodernizowały swoją działalność. W ramach funduszy podjęto również działania na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, czy osób będących po 50 roku życia. (Phare. Spójność... 2006)

W kontekście powyższego pojawia się zapytanie, czy dążenie od objęcia wsparciem tak dużej grupy beneficjentów nie wpływało na jakość zdobywanej wiedzy oraz na ich sytuację zawodową? Badania prowadzone przez placówki szkoleniowe wykazały, że osoby objęte działaniami w ramach wsparcie unijnego były zadowolone a ich sytuacja zawodowa uległa znaczącej poprawie.

Zaznaczyć należy, że regiony „Polski Wschodniej” mogły skorzystać w latach 1990 – 2006 z wielu programów wspólnotowych, których głównym celem był rozwój edukacji. Do programów tych możemy zaliczyć m, in.: SOCRATES, LEONARDO DA VINCI, MŁODZIEŻ 2000, SAVE II, FISALIS. (Grewiński, Olszewski 2002)

i4. Ocena roli wybranych funduszy Unii Europejskiej w rozwoju innowacji na przykładzie województw „Polski Wschodniej” w latach 2000 – 2006

Ocena rozwoju innowacji w regionach Polski nie jest zagadnieniem łatwym. Na działania rozwojowe w tym zakresie wpływa wiele czynników. Warto jednak podkreślić, że w polskich regionach nastąpił istotny, aczkolwiek nadal nie rozwinięty, proces zmian prowadzący do powstania nowych form i metod podnoszenia innowacyjności.

Tabela 4. Wielkość alokacji w ramach programu PHARE – Rozwój Małych i Średnich Przedsiębiorstw oraz Infrastruktura

Województwo	MSP w mln zł	MSP w %	INFRA w mln zł	INFRA w %
Lubelskie	16,0	29,0	39,8	21,6
Podkarpackie	15,8	28,7	42,2	23,0
Podlaskie	8,7	15,8	40,6	22,1
Świętokrzyskie	4,6	8,3	21,9	11,9
Warmińsko-Mazurskie	10,0	18,2	39,4	21,4
POLSKA WSCHODNIA	55,1	100,0	183,9	100,0

Źródło: opracowano na podstawie: Program Operacyjny Rozwoju Polski Wschodniej ... (2006)

W początkowym okresie wdrażania funduszy przedakcesyjnych w Polsce szczególną rolę w rozwoju inwestycji, a w tym i innowacji odgrywał program PHARE. Przede wszystkim działania inwestycyjne był realizowane w regionie w ramach programów Rozwój Małych i Średnich Przedsiębiorstw, jak i Infrastruktura. Działania te nie miały charakteru skoordynowanego w związku z czym trudno jednoznacznie ocenić jaki wpływ miały te programy na podnoszenie innowacyjności w prezentowanych obszarach.

Badania prowadzone przez Michała Klepka (2005) z Krajowego Punktu Kontaktowego Programów Badawczych UE wykazały, że kilkuletni okres ostatnich lat tworzenia regionalnych

strategii innowacji przyczynił się do stworzenia ram funkcjonowania polityki innowacji poprzez definiowanie innowacji i określenie sposobów wspierania procesów innowacyjnych na poziomie regionalnym. Jak wynika z badań obok strategii regionalnych istotną rolę w rozwijaniu poziomu innowacji w latach 2004 – 2006 odgrywały fundusze strukturalne. (Sartorius 2006) Jedną z ważniejszych barier hamujących rozwój innowacji w regionach był brak środków finansowych na tego rodzaju działania. Fundusze unijne są odpowiedzią na braki kapitałowe. Ważne jest, aby dostrzec zależność pomiędzy regionalnymi strategiami innowacji a funduszami strukturalnymi. Zależność ta działa na zasadzie sprzężenia zwrotnego. Dostrzegając powyższe znaczenie tych dwóch elementów współdziałających nierozzerwalnie ze sobą w procesie formułowania Narodowego Planu Rozwoju na lata 2004-2006 włączono regionalne strategie innowacji jako istotny element ZPORR, w którym wyodrębniono Działanie 2.6.

Szczególną zasługę w kreowaniu innowacji miał w latach 2004 – 2006 fundusz SPO Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw. Wartość środków publicznych przewidzianych do współfinansowania projektów realizowanych w tym programie wynosi dla całego kraju 1.713 mln euro, z czego 1.251 mln euro pochodzi ze środków wspólnotowych.

Program obejmował dwa priorytety:

- rozwój przedsiębiorczości i wzrost innowacyjności poprzez wzmocnienie instytucji otoczenia biznesu,
- bezpośrednie wsparcie przedsiębiorstw.

Tabela 5. Zestawienie projektów SPO WKP w układzie regionalnym (stan na koniec marca 2006 r.)

Województwo	Liczba	Umowy (decyzje) o dofinansowanie projektu podpisane (wydane) od początku uruchomienia Programu		Liczba	Projekty zrealizowane od początku uruchomienia Programu	
		Dofinansowanie ze środków wspólnotowych			Poniesione wydatki	
		w mln zł	w %		w mln zł	w %
Lubelskie	158	92,3	3,1	27	4,0	4,1
Podkarpackie	269	133,4	4,5	68	6,2	6,4
Podlaskie	150	60,5	2,0	34	3,1	3,2
Świętokrzyskie	105	51,9	1,8	26	2,6	2,7
Warmińsko-Mazurskie	153	71,3	2,5	21	4,6	4,7
POLSKA WSCHODNIA	835	411,2	13,9	176	20,5	21,1
POLSKA	5.645	2.955,7	100,0	1.089	97,2	100,0

Źródło: opracowano na podstawie: Program Operacyjny Rozwoju Polski Wschodniej ... (2006)

W województwach „Polski Wschodniej” najczęściej realizowane były projekty w zakresie poprawy dostępności do zewnętrznego finansowania przedsiębiorstw (lubelskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie), tworzenia korzystnych warunków dla rozwoju firm (podkarpackie, podlaskie), wsparcia konkurencyjności produktowej i technologicznej przedsiębiorstw (świętokrzyskie i podkarpackie). Wzrost konkurencyjności małych i średnich przedsiębiorstw poprzez inwestycje i innowacje realizowany był przez wszystkie województwa, aczkolwiek w niewielkim zakresie (tabela 5).

i4. Perspektywa wykorzystania funduszy unijnych w finansowaniu innowacji i wiedzy w regionach Polski Wschodniej w latach 2007 – 2013

Fundusze unijne 2007 – 2013 to wielka szansa dla „Polski Wschodniej”. Województwa tzw. „Polski B” w ramach obecnej polityki dotyczącej wyrównywania szans rozwoju regionów krajów Unii Europejskiej, mają możliwość korzystania z wielu programów wspierających powyższe działania.

W województwach lubelskim, podkarpackim, podlaskim, świętokrzyskim, warmińsko -mazurskim oraz na terenie całej Polski, w okresie programowania 2007-13, w ramach nowej polityki spójności uruchomiono dwa fundusze strukturalne - Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR)

i Europejski Fundusz Społeczny (EFS) oraz trzeci instrument - Fundusz Spójności (FS). Działania obejmujące rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich realizowane są w ramach Wspólnej Polityki Rolnej ze środków nowego Europejskiego Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). Działania z zakresu Wspólnej Polityki Rybackiej będą realizowane poprzez Europejski Fundusz Rybacki (EFR). Cele założone w Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia (NSRO) (Narodowe Strategiczne Ramy... 2007) dotyczące wykorzystania środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego i Funduszu Spójności są realizowane poprzez narzędzia w postaci Programów Operacyjnych. (Jankowska, Sokół, Wicher 2008)

Programy Operacyjne o charakterze horyzontalnym zarządzane są przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (MRR), Regionalne Programy Operacyjne (RPO), zarządzane są na poziomie 16 regionów. Schemat 1. przedstawia 22 Programy Operacyjne służące realizacji NSRO na lata 2007-13.

Schemat 1. Programy Operacyjne służące realizacji NSRO na lata 2007-13

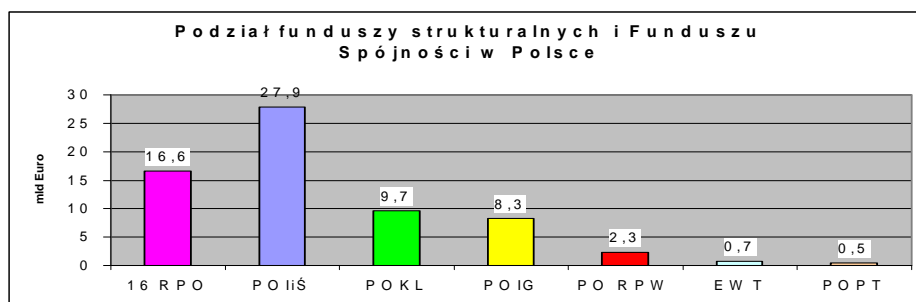
Źródło: opracowano na podstawie: Jankowska, Sokół, Wicher (2008)

Oprócz polityki spójności realizowane są również założenia Wspólnej Polityki Rolnej oraz Wspólnej Polityki Rybackiej, cele tych polityk zostały przedstawione w Narodowej Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Narodowym Planie Strategicznym dla Rybołówstwa. Realizacji założeń obydwu strategii służą następujące Programy Operacyjne: (Jankowska, Sokół, Wicher 2008)

Program Rozwój Obszarów Wiejskich, finansowany ze środków Europejskiego Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW).

Program Operacyjny Zrównoważony rozwój sektora rybołówstwa i nadbrzeżnych obszarów rybackich, finansowany ze środków Europejskiego Funduszu Rybackiego (EFR).

Schemat 2. Podział funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności w Polsce

Źródło: opracowano na podstawie: Jankowska, Sokół, Wicher (2008)

Tabela 6. System wsparcia Polski Wschodniej z funduszy UE

	5 Regionalnych Programów Operacyjnych (4680,5 mln euro)	27,3%
W ramach NSRO 2007 - 2013	PO Rozwój Polki Wschodniej (2161,6 mln euro)	12,6%
	PO Infrastruktura i Środowisko (4567,1 mln euro)	26,6%
	PO Kapitał Ludzki (1744,4 mln euro)	10,2%
	PO Innowacyjna Gospodarka (1503,7 mln euro)	8,7%
Poza NSRO 2007 - 2013	Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 – 2013 (2511,6 mln euro)	14,6%

Źródło: opracowano na podstawie: Tomaszewski, Zembaty (2006)

Obecnie jednym z priorytetowych działań mających aktywizować obszary Polski Wschodniej było stworzenie programu operacyjnego, który pozwoli na wsparcie środkami Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, częściowo również krajowymi środkami publicznymi projektów na rzecz rozwoju „Polski Wschodniej”. Koncepcja ta została ugruntowana decyzją Rady Europejskiej, która przyznała specjalne środki Funduszy Strukturalnych na rzecz 5 najbiedniejszych regionów Unii Europejskiej tj. województw „Polski Wschodniej”: lubelskiego, podkarpackiego, warmińsko – mazurskiego, podlaskiego i świętokrzyskiego. (Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej... 2007) Celem PO RPW jest wzmocnienie działania innych programów na tym obszarze.

Cel główny Programu to przyspieszenie tempa rozwoju społeczno – gospodarczego „Polski Wschodniej” w zgodzie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Jego osiągnięcie będzie możliwe dzięki realizacji celów szczegółowych tj.: (Jankowska, Sokół, Wicher 2008)

- rozwój wybranych funkcji metropolitalnych miast wojewódzkich. Stymulowanie rozwoju konkurencyjnej gospodarki opartej na wiedzy,
- poprawa dostępności i jakości powiązań komunikacyjnych województw Polski Wschodniej,
- zwiększenie dostępu do Internetu szerokopasmowego w Polsce Wschodniej,
- zwiększenie roli zrównoważonej turystyki w gospodarczym rozwoju makroregionu,
- optymalizacja procesu wdrażania PO Rozwój Polski Wschodniej.

W ramach Programu realizowane będą projekty o znaczeniu kluczowym dla rozwoju społeczno-gospodarczego pięciu województw „Polski Wschodniej”. Dotowane będą głównie przedsięwzięcia z zakresu infrastruktury wspierającej działalność naukową i badawczą, dotyczące modernizacji miejskich lub regionalnych systemów komunikacyjnych. Ponadto realizowane będą przedsięwzięcia zwiększające atrakcyjność inwestycyjną i turystyczną obszaru „Polski Wschodniej”.

Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej realizowany będzie ze środków Unii Europejskiej (Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego) oraz budżetu państwa. (Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej... 2007)

- środki Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) - ok. 2,27 mld EUR, w tym ok. 992 mln euro specjalnych środków przeznaczonych decyzją Rady Europejskiej dla najbiedniejszych regionów Unii Europejskiej.
- ok. 1,3 mld EUR została przyznana przez Rząd RP, z ogólnej puli środków z EFRR przyznanych dla Polski.

Poniższa tabela przedstawia podział środków w ramach PO RPW w rozbiciu na województwa.

Tabela 7. Podział środków w ramach PO RPW w rozbiciu na województwa

Województwo	Podział kwoty 992,19 mln euro	Podział kwoty 1213,39 mln euro	Łączna kwota z EFRR w mln euro
Lubelskie	264,85	243,72	508,57
Podkarpackie	253,41	234,07	487,48
Podlaskie	145,61	241,25	386,86
Świętokrzyskie	156,21	219,09	375,30
Warmińsko-Mazurskie	172,11	275,26	447,37
POLSKA WSCHODNIA	992,19	1 213,39	2 205,58

Źródło: opracowano na podstawie PO RPW.

W latach 2007-2013 regiony należące do „Ściany Wschodniej” otrzymają na rozwój 2,2 mld euro, z czego 508 mln euro trafi do lubelskiego, 447 mln euro otrzyma warmińsko-mazowieckie, ponad 386 mln euro podlaskie, 375 mln euro świętokrzyskie i ponad 487 euro podkarpackie. (Ściana Wschodnia... 2007)

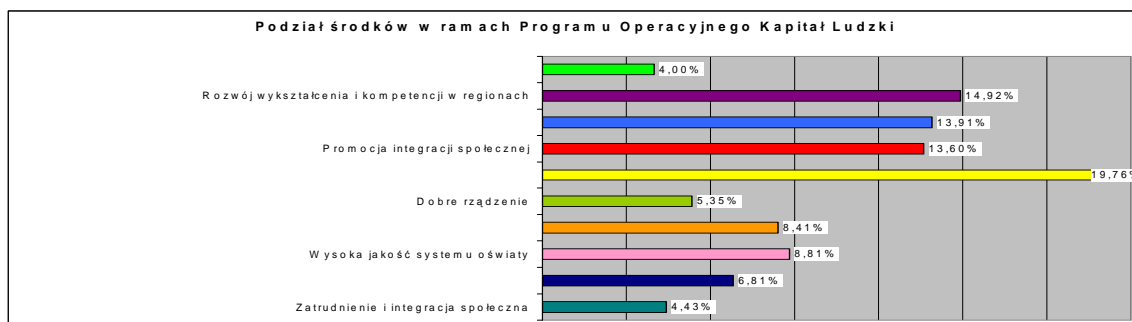
Rozwój wiedzy będącej główną determinantą warunkującą rozwój gospodarki opartej na wiedzy wspierany będzie przede wszystkim przez fundusze unijne w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (PO KL). Komisja Europejska w dniu 28 września 2007 r. wydała decyzję w sprawie przyjęcia Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. PO KL to jeden z programów operacyjnych realizujących cele Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia 2007-2013. Program jest programem monofunduszowym, finansowanym ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego.

Cel główny Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki zakłada wzrost zatrudnienia oraz spójności społecznej. Cel ten zostanie osiągnięty w efekcie realizacji celów szczegółowych: (Jankowska, Sokół, Wicher 2008)

- podniesienie poziomu aktywności zawodowej oraz zdolności do zatrudnienia osób bezrobotnych i biernych zawodowo,
- poprawa zdolności adaptacyjnych pracowników i przedsiębiorstw do zmian zachodzących w gospodarce,
- zmniejszenie obszarów wykluczenia społecznego,
- upowszechnienie edukacji społeczeństwa na każdym etapie kształcenia przy równoczesnym zwiększeniu jakości usług edukacyjnych i ich silniejszym powiązaniu z potrzebami gospodarki opartej na wiedzy,
- zwiększenie potencjału administracji publicznej w zakresie opracowywania polityk i świadczenia usług wysokiej jakości oraz wzmocnienie mechanizmów partnerstwa ,
- wzrost spójności terytorialnej.

Program Operacyjny Kapitał Ludzki finansowany będzie w 85% ze środków Unii Europejskiej (Europejskiego Funduszu Społecznego) oraz w 15% ze środków krajowych. Na realizację Programu przewidziano prawie 11,5 mld EUR, w tym wkład finansowy Europejskiego Funduszu Społecznego to ponad 9,7 mld EUR a pozostałą część stanowią środki krajowe.

Schemat 4. Podział środków w ramach PO KL – osie priorytetowe

Źródło: opracowano na podstawie: Jankowska, Sokół, Wicher (2008)

Szczególne znaczenie zaś dla rozwoju innowacji w Polsce ma Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka, który został przyjęty decyzją Rady Ministrów w dniu 30 października 2007r.

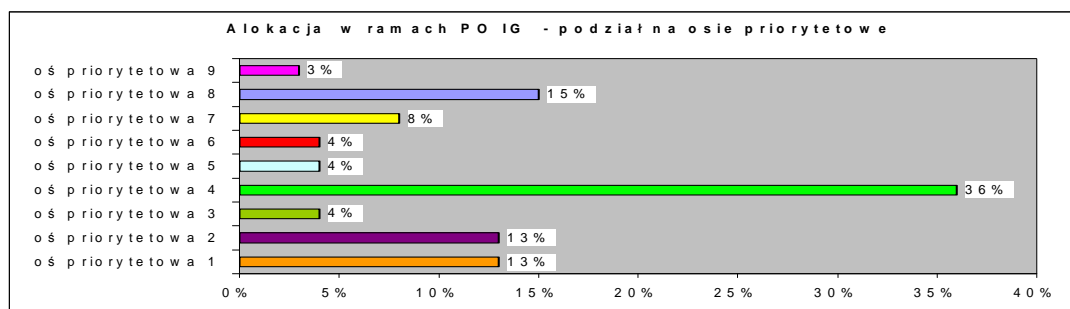
Celem głównym Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka (PO IG) jest rozwój gospodarki krajowej w oparciu o innowacyjne rozwiązania w przedsiębiorstwach. Zakłada się, iż cel ten zostanie zrealizowany w oparciu o następujące cele szczegółowe: (Jankowska, Sokół, Wicher 2008)

- zwiększenie innowacyjności przedsiębiorstw,
- zwiększenie udziału innowacyjnych produktów polskiej gospodarki w rynku międzynarodowym,
- tworzenie trwałych i lepszych miejsc pracy,
- wzrost wykorzystania technologii informacyjnych i komunikacyjnych w gospodarce,
- wzrost konkurencyjności polskiej nauki,
- zwiększenie roli nauki w rozwoju gospodarczym.

W ramach Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka wspierane będą przedsięwzięcia projekty, które będą innowacyjne co najmniej w skali kraju lub na poziomie międzynarodowym. Projekty innowacyjne w skali regionu będą mogły uzyskać wsparcie w ramach 16 Regionalnych Programów Operacyjnych. Inwestycje, w ramach PO IG, będą mogły być realizowane przez przedsiębiorstwa, w tym małe i średnie, jak również wysoko specjalistyczne ośrodki innowacyjności, jednostki naukowo-badawcze, instytucje otoczenia biznesu oraz ich sieci oraz jednostki administracji centralnej. Uzupełnieniem działań, które są skierowane w sposób bezpośredni do przedsiębiorców będzie wsparcie systemowe dla sieci instytucji otoczenia biznesu, jak również innowacyjnych instytucji okołobiznesowych (np. inkubatorów technologicznych czy parków technologicznych). (Jankowska, Sokół, Wicher 2008)

Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka realizowany będzie ze środków Unii Europejskiej oraz budżetu państwa. Wysokość alokacji przewidzianej na realizację Programu wynosi łącznie 9.711.629.742 EUR, w tym 8.254.885.280 EUR z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Alokację w ramach PO IG prezentuje poniższy schemat.

Schemat 3. Alokacja w ramach PO IG - podział na osie priorytetowe

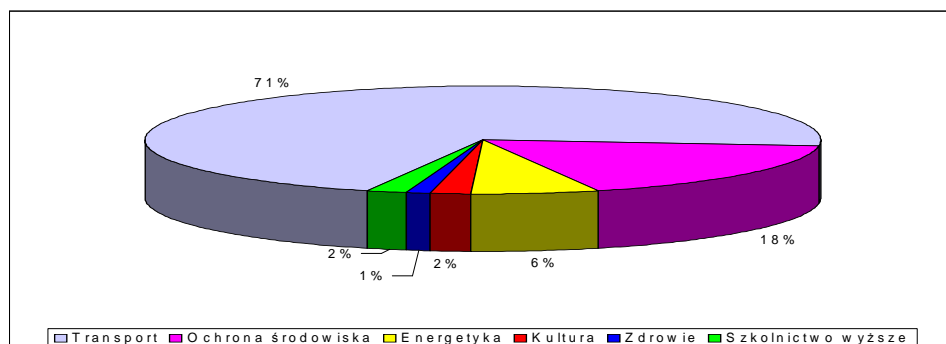
Źródło: opracowano na podstawie: Jankowska, Sokół, Wicher (2008)

Realizacja celów szczegółowych będzie prowadzona zgodnie z wyznaczonymi priorytetami. Oś priorytetowa 1. Badania i rozwój nowoczesnych technologii. Oś priorytetowa 2. Infrastruktura sfery B+R. Oś priorytetowa 3. Kapitał dla innowacji. Oś priorytetowa 4. Inwestycje w innowacyjne Oś priorytetowa 5. Dyfuzja Innowacji. Oś priorytetowa 6. Polska gospodarka na rynku międzynarodowym. Oś priorytetowa 7 i 8. Społeczeństwo informacyjne – budowa elektronicznej administracji. Oś priorytetowa 9. Pomoc techniczna.

Ponadto działania innowacyjne dotyczące środowiska będą wspierane w ramach dotacji niektórych działań Programu Operacyjne Infrastruktura i Środowisko. Głównym celem Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko jest podniesienie: atrakcyjności inwestycyjnej Polski poprzez działania sprzyjające ochronie środowiska, zdrowia, jak również poprzez rozwój infrastruktury technicznej oraz przedsięwzięcia sprzyjającym zachowaniu tożsamości kulturowej i rozwijaniu spójności terytorialnej. Główny cel programu będzie realizować dwa cele horyzontalne wymienione w Narodowych Strategicznych Ramach Odniesienia: (Jankowska, Sokół, Wicher 2008)

- Wzrost konkurencyjności polskich regionów i przeciwdziałanie ich marginalizacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej. Cel ten będzie realizowany w ramach osi priorytetowej, której celem będzie włączenie do systemu transportowego największych ośrodków miejskich z obszarów wschodnich Polski,
- Budowa i modernizacja infrastruktury technicznej i społecznej, mającej podstawowe znaczenie dla wzrostu konkurencyjności Polski. Cel ten będzie wspierany głównie przez duże inwestycje z zakresu rozbudowy sieci transportowej, ochrony środowiska, infrastruktury energetycznej, zwiększenia potencjału kulturowego, szkolnictwa wyższego i ochrony zdrowia.
Program finansowany jest w następujący sposób:
- środki Funduszu Spójności – 21 511,06 mln euro (77%),
- środki Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego – 6 337,2 mln euro (23%).

Schemat 4. Podział środków w ramach PO IiŚ – wg sektorów

Źródło: opracowano na podstawie: Jankowska, Sokół, Wicher (2008)

Reasumując można stwierdzić, że Narodowa Strategia Rozwoju Polski zakładająca wykorzystanie funduszy unijnych w latach 2007 – 2013 m. in. w celu finansowania wiedzy i innowacji daje znaczące możliwości rozwoju tych zasobów. Przyjęte programy w swojej zasadniczej części realizować będą cel dążenia do rozwoju w Polsce konkurencyjnej gospodarki opartej na wiedzy. Zostały stworzone szanse dla regionów Polski, których do tej pory nasz kraj nie miał. Efektywne ich wykorzystania warunkuje w przyszłości stabilny zrównoważony wzrost gospodarczy.

Zakończenie

Omawiając wdrażanie przez Polskę pomocy z funduszy strukturalnych należy sformułować wstępne oceny i wnioski. Ocena efektywności wykorzystania funduszy pomocowych kierowanych po 2000 roku do Polski jest kwestią złożoną. Wpływa na to szereg uwarunkowań oraz rozproszenie środków finansowych na programy, podprogramy i poszczególne projekty. Diagnoza stanu wykorzystania funduszy strukturalnych w regionach „Polski Wschodniej”, nie napawa optymizmem.

Jedną z podstawowych barier była zbyt duża liczba instytucji akceptująca projekty, a następnie kontrolująca ich realizację, co wydłużało okres momentu wypłaty środków beneficjentom pomocy. Na portalach internetowych nie prezentowano wszystkich niezbędnych informacji; ponadto były one rozproszone po wielu witrynach internetowych (np. strona Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości, Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Ministerstwa Nauki i Informatyzacji). (Pokonywanie barier w... 2006) Dodatkowym problemem był brak wytycznych odnośnie procesu zarządzania środkami, a zwłaszcza, co do kwalifikalności wydatków. Czynnikiem hamującym proces wdrażania programów pomocowych była również nieprzygotowana kadra zarządzająca funduszami, szczególnie na niższych szczeblach administracyjnych. Brak jednoznacznych przepisów może skutkować podejmowaniem decyzji tzw. uznaniowych np. przez Urzędy Skarbowe.

Ponadto, przedsiębiorcy zostali obarczeni kosztami przygotowywania dziesiątków załączników czasami zbędnych przy podejmowaniu decyzji przez grupy robocze oceniające projekty. (Pokonywanie barier w ... 2006) Zgłaszane były także zastrzeżenia odnośnie oceny i wyborów projektów. Procesowi kwalifikacji projektów zarzuca się zbytnią biurokrację, drobiazgowość,

niepewność uzyskania środków, konieczność wysokiego potencjału rozwojowego, własnych zasobów i kapitałów i nieufność co do płatności. Stąd może wpływać niechęć do sięgania po fundusze strukturalne

W literaturze przedmiotu wśród zmian, jakie należałoby wprowadzić wymienia się m.in.: dokonanie jednoznacznej interpretacji przepisów, przygotowanie poradnika, podwyższenie kompetencji administracji oraz odpowiednie przygotowanie instytucji kontrolnych, stworzenie systemu akredytowanych doradców, którzy mogliby służyć pomoc beneficjentom w prowadzeniu projektu oraz przygotowaniu prawidłowych sprawozdań i wniosków o płatność. Usprawnienia w procedurze kwalifikacji wniosków muszą zostać wprowadzone jeśli chcemy kreować konkurencyjność regionów. (Gorzela 1999; Klamut 2000; Szlachta 2000; , Żukrowska, Stryjek 2004; Kukliński 1999) Ponadto dla usprawnienia procesu przeprowadzania sprawnej kwalifikacji projektów właściwe wydaje się też skrócenie mitręgi biurokratycznej poprzez późniejsze dołączanie dokumentacji, gdy projekt przejdzie ocenę merytoryczną. Racjonalnemu wydatkowaniu dotacji służyłaby też atmosfera życzliwej współpracy pomiędzy podmiotami, który wpływa na wzrost konkurencyjności całego regionu. Sprzyjająca kooperacja przyczyniałaby się do realizacji naprawę dobrych pomysłów, które przybierałyby formę konkretnych celów. Istotną determinantą przyczyniającym się do efektywności wykorzystania funduszy unii europejskiej jest zastosowanie procedur łagodzących proces kwalifikacji projektów. W zakresie wykorzystania funduszy unijnych na lata 2007 – 2013 proponuje się, aby rozważyć dopuszczenie do oceny merytorycznej wniosków przedstawicieli organizacji przedsiębiorców.

Literatura:

1. Bylicki A. (2003), *Uwagi dotyczące realizacji w Polsce programu budowy gospodarki opartej na wiedzy* [w:] *Gospodarka oparta na wiedzy*, Wydawnictwo Perspektywy Banku Światowego. Warszawa.
2. Dziemianowicz W. (1999), *Transformacja gospodarcza nowych województw*, Wydawnictwo IBnGR, Warszawa.
3. Graf N. (2006), *Wpływ zarządzania wiedzą na konkurencyjność polskich przedsiębiorstw w świetle porównań międzynarodowych*-maszynopis. Szczecin.
4. Grewiński M., Olszewski M. (2002), *Programy pomocowe dostępne dla samorządów* [w:] *Samorządowa polityka społeczna*. Praca zbior. pod red. A. Frąkiewicz – Wronki, Wydawnictwo WSP, Warszawa.
5. Gorzela G. (1999), *Rozwój, region, społeczeństwo: z okazji jubileuszu profesora Bohdana Jałowieckiego*, Wydawnictwo Rolewski, Toruń.
6. Hausner J., Kudłacz T., Szlachta J. (1998) *Identyfikacja nowych problemów rozwoju regionalnego Polski*, Biuletyn nr 185 Warszawa.
7. *Informator o programach pomocowych* (2000), Wydawnictwo CIE, Warszawa.
8. Jankowska M., Sokół A., Wicher A. (2008), *Fundusze Unii Europejskiej 2007 – 2013. Poradnik małego i średniego przedsiębiorcy*, Wydawnictwo CEDEWU, Warszawa, w druku.
9. Jasiński A. H. (2006) *Innowacje i transfer techniki w procesie transformacji*, Wydawnictwo Difin. Warszawa.
10. Klamut M. (2000), *Polityka regionalna i jej rola w podnoszeniu konkurencyjności regionów*. Wydawnictwo AE, Wrocław.
11. Klepka M. (2005), *Raport. Efekty regionalnych strategii innowacji w Polsce. Rekomendacje do analizy szczegółowej*, Wydawnictwo PARP, Warszawa.
12. Kołodziejcki M., Rosner A. (2000), *Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich wschodniego i zachodniego pogranicza*, Wydawnictwo PAN, Warszawa.
13. Koźmiński A. (2001), *Jak tworzyć gospodarkę opartą na wiedzy?* [w:] *Strategia rozwoju Polski u progu XXI wieku*, Wydawnictwo PAN, Warszawa.
14. *Kreowanie obrazu Polski w świecie* (1999), Praca zbior. pod red. A. Kukliński, Wydawnictwo WSB, Nowy Sącz.
15. Kudłacz T., *Analiza pięciu strategii regionalnych województw Polski Wschodniej i problemów stykowych pomiędzy województwami Polski Wschodniej* [w:] http://www.mrr.gov.pl/polityka_regionalna/SRPW_2020/
16. Mikołajczyk B. (2007), *Przedsiębiorczości i innowacje w polityce Unii Europejskiej wobec*

- małych i średnich przedsiębiorstw [w:] *Innowacyjność w budowaniu gospodarki wiedzy w Polsce*. Praca zbior. pod red. E. Okoń-Horodyńska, S. Pangsy-Kania, Wydawnictwo IWiI, Warszawa.
17. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia (NSRO) dokument zatwierdzony decyzją Komisji Europejskiej z dnia 7 maja 2007 r., określający kierunki wsparcia w okresie programowania 2007-13 w ramach EFRR, EFS i FS.
  18. Nogalski B., Wójcik – Karpacz J., Karpacz J., Szpitter A. (2007), *Stymulatory i hamulce aktywności innowacyjnej małych przedsiębiorstw w ujęciu regionalnym* [w:] *Znaczenie innowacji dla rozwoju polskiego sektora MSP na Jednolitym Rynku Europejskim*. Wydawnictwo PŁ, Łódź, w druku.
  19. Nowak L., Kostrzewa Z., Waligórska M.: *Prognoza demograficzna dla województw Polski Wschodniej do roku 2020* [w:] http://www.mrr.gov.pl/polityka_regionalna/SRPW_2020/
  20. *Phare. Spójność Społeczno – Gospodarcza. Posumowanie programu* (2006), Praca zbior. pod red. A. Haber, W. Witkowskiego. Wydawnictwo MRR. Warszawa.
  21. Posadzińska I. (2005), *Wpływ otoczenia na kształtowanie procesu innowacyjnego* [w:] *Strategie zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie*. Praca zbior. pod red. J. Bizon – Górecka. Wydawnictwo, Bydgoszcz.
  22. Predygiel A. *Fundusze strukturalne - wykorzystanie i procedury finansowania do roku 2006*
  23. http://www.sceno.edu.pl/articles.php?cms_id=278&cat=Ekonomia&page=1
  24. *Program Operacyjny Rozwoju Polski Wschodniej 2007 – 2013. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007 – 2013*, (2006), Wydawnictwo MRR, Warszawa.
  25. *Raport o stanie małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 1998 –1999*, (2000), Wydawnictwo PARP, Warszawa.
  26. Sartorius W. *Społeczeństwo oparte na wiedzy w Polsce Wschodniej uwzględniające pięć Regionalnych Strategii Innowacji* [w:] http://www.mrr.gov.pl/polityka_regionalna/SRPW_2020/
  27. *Sektorowy Program Operacyjny Rozwój Zasobów Ludzkich*, (2003), Wydawnictwo MGPIPS. Warszawa.
  28. Skodlarski J. (2000), *Zarys historii gospodarczej Polski*, Wydawnictwo PWN, Łódź.
  29. Skrzypek E. (2004), *Wpływ zarządzania wiedzą i kapitałem intelektualnym na proces doskonalenia organizacji w warunkach gospodarki opartej na wiedzy* [w:] *Ekonomika przedsiębiorstw w nowych uwarunkowaniach systemowych*. Praca zbior. pod red. J. Kitowskiego, Wydawnictwo URZ, Rzeszów.
  30. Szlachta J. (2000), *Polityka regionalna Unii Europejskiej*, Wydawnictwo FPPR, Warszawa.
  31. *Pokonywanie barier w pozyskiwaniu funduszy unijnych*. Konferencja prasowa BBC. Warszawa 2006.[w:] www.bcc.org.pl/pliki/dzialalnosc/lobbing/konferencja_prasowa_15052006.pdf
  32. *Polska w Unii Europejskiej*, (2004), Praca zbior. pod red. K. Żukrowska., J. Stryjek. Wydawnictwo SGH, Warszawa.
  33. Szlachta J., Pyszkowski A. (1999), *Rozwój regionalny jako element strategii społeczno-gospodarczej Polski w latach 2000-2006*, Wydawnictwo IBnGR, Gdańsk–Warszawa.
  34. Stawasz D., Stawasz K. (1995), *Problemy rozwoju małych przedsiębiorstw na terenach słabo zurbanizowanych (na przykładzie województwa radomskiego)*. [w:] *Uwarunkowania rozwoju sektora MSP w krajach Centralnej i Wschodniej Europy*. Praca zbior. pod red. B. Piaseckiego, Z. Koniecznego, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
  35. *Ściana Wschodnia będzie nowoczesna* [w:] http://www.money.pl/gospodarka/fundusze_unijne/artukul/sciana;wschodnia;bedzie;nowoczesna,172,0,219820.html
  36. Tomaszewski P., Zembaty M.: *Prognoza podstawowych wskaźników społeczno-ekonomicznych dla Polski Wschodniej* [w:] http://www.mrr.gov.pl/polityka_regionalna/SRPW_2020/
  37. Wolański R.: *Wiedza i innowacje w małych i średnich przedsiębiorstwach – postęp i stagnacja* [w:] III Konferencja nt :Wiedza i innowacje w rozwoju gospodarki: siły motoryczne i bariery <http://www.instytut.info/IIIkonf/site/PROGRAM1.htm>
  38. *Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego*, (2006), Wydawnictwo MRR, Warszawa.
  39. www.fundusze-strukturalne.gov.pl

